

Vonakodni, visszariadni, értelmezni*

Megjegyzések Zuh Deodáth recenziójához

1. Zuh Deodáth megtisztel vele, hogy *A másik igazsága* című kötetéről írott recenziójában (*MFSZ* 2012/1. 180–187.) részletesebben is kitér a velem készült interjúra, mely a kötet végén szerepel. Figyelmét, beható elemzéseit köszönöm, észrevételeiért még akkor is hálás vagyok, ha megállapításai jó részével nem tudok egyetérteni. Mivel itt általánosabb jellegű kérdések is szóba kerülnek, már csak ezért sem lesz talán haszontalan, ha a következőkben e vitás pontokra némileg kitérek.

Zuh Deodáth egyik alapvető kritikai megállapítása úgy hangzik, hogy az interjúban „tendenciózus Husserl-értelmezést hajt[ok] végre”; olyat, „amely sok rokonságot mutat Heidegger híres Kant-könyvének történeti-hermeneutikai módszerével” (Zuh 2012. 182–183). A „rokonságra” alább még visszatérek; ami a „tendenciózus Husserl-értelmezést” illeti, ez teljességgel meglep. A legcsekélyebb tudomásom sem volt ugyanis arról, hogy a szövegben *bármiféle* Husserl- (Kant-, Hegel-, Heidegger- stb.) értelmezést végeztem volna. Annak viszont, hogy „tendenciózus Husserl-értelmezést” hajtsak végre, úgy tűnik, minimális feltétele az, hogy (valamiféle) „Husserl-értelmezést” hajtsak végre. Ennek tendenciózusságáról vagy nem tendenciózusságáról lehet azután vitatkozni.

Ez a minimális feltétel azonban, akárhogy is nézem, nem teljesül. A vonatkozó helyen saját álláspontomat világítom meg három filozófustól vett idézettel, s egyiküket sem értelmezem. Sem hosszan, sem röviden. Idézek így egy passzust Husserltől, ezt két pozitív jelzővel látom el, majd hozzá kapcsolódva megvilágítom vele saját álláspontomat, nem titkolva ugyanakkor, hogy Husserl ebben már nem követett volna. Szó szerint idézve:

[H]a Husserl azt írja, „Minden egyes műalkotás önmagával kezdődik és önmagával végződik. A műalkotások [...] elkülönült képződmények és azok is maradnak [...]”,¹

* Ez az írás az OTKA K-75840 ny. számú projektjének keretében készült.

¹ Husserl 1998. II. 247.

akkor ez, számomra úgy tűnik, teljességgel helytálló és találó, és nagyon is érvényes magára a filozófiára is (még akkor is, ha – úgy tűnik – maga Husserl vonakodott e belátást a filozófiára kiterjeszteni [...]) (Fehér – Olay 2012. 296).

Mi ebben a „tendenciózus”, és mi ebben a „Husserl-értelmezés”? Két tényállításról van szó. Tény, hogy Husserl ezt írja, és tény (amint azt Recenzens is elismeri), hogy Husserl ezt a filozófiára nem terjesztette ki. Hol van itt értelmezés (tendenciózus, mely sok rokonságot mutat...)?

Tendenciózus lett volna (talán), ha Husserl szájába akarom adni saját mondanómat (miként tendenciózus az, ha Recenzens a szájamba akar adni egy „tendenciózus Husserl-értelmezést”), ez magyarázhatta (talán) a zárójeles kiegészítő-pontosító megjegyzést, mely pedánsnak tűnhet, ám a korrektség kedvéért célszerűnek láttam hozzáfűzni, nehogy az a látszat keletkezzék, mintha saját álláspontom egybeesnék Husserlével. A dologban jobban elmélyedni teljességgel funkcióatlan lett volna. Recenzens azonban kap a lehetőségen, hogy ezt tegye, hogy kifejtse, az általam megtett további lépést Husserl nem csupán – mint írom – nem tette meg, de „nem is tehette volna meg”, ezért meg ezért. Mindezt magam is tudtam, mert olvastam a vonatkozó szöveget, de a gondolatmenet szempontjából tökéletesen lényegtelen és funkcióatlan lett volna itt Husserl-értelmezésbe mélyedni.

Nem így áll a helyzet Recenzens számára, akinek a recenzió egészét tekintve elsődleges megismerésérdeke láthatóan furcsamód az, hogy – szóba hozza és – megvédhesse Husserlt. (Második pedig az, hogy akivel szemben lehetőséget talál arra, hogy Husserlt megvédje, annál heideggeri kapcsolódásokat találjon.) Ez nem könnyű dolog, mert nem Husserl-kötetről van szó, Husserl neve és gondolatai csak szórványosan, itt-ott merülnek fel – az én szövegemben vagy jellegtelenül, vagy pozitíve. Annak, hogy Husserlt megvédhesse, előfeltétele persze az, hogy Husserlt „megtámadtassa” – azaz hogy valamilyen szövegrészben Husserl elleni támadást (vagy legalábbis valamilyen husserli gondolattal vagy ezen gondolat általa végrehajtott – kifejtés nélküli – értelmezésével való összeütközést) érjen tetten, ezt pedig valamilyen heideggeri vonatkozással hozza összefüggésbe.

Ez utóbbit esetemben a közvetkező konjunkció juttatja kifejezésre: „Fehér [...] tendenciózus Husserl-értelmezést hajt végre, amely sok rokonságot mutat Heidegger híres Kant-könyvének történeti-hermeneutikai módszerével. A szerző meglátta, de azután részben »visszariadt« az újító, áttörést hozó gondolattól” (Zuh 2012. 182–183). Hogy értelmezésem – ha ilyenről egyáltalán lehet beszélni – mitől tendenciózus, arra nézve Recenzens csak egyetlen ismertetőjegyet hoz fel; azt, hogy „sok rokonságot mutat Heidegger híres Kant-könyvének történeti-hermeneutikai módszerével”. Heidegger módszere eszerint nyilván maga is tendenciózus, ergo ha az én (állítólagos) értelmezésem „sok rokonságot mutat” vele, akkor átveszi annak tendenciózusságát.

Zuh Deodáth azonban semmiféle felvilágosítást, indoklást vagy meggondolást nem hoz fel arra nézve, hogy a leírt heideggeri „módszer” miért vagy mitől „tendenciózus”. (Lehet persze vele szemben, mint mindennel szemben kifogásokat felhozni, tökéletlennek vagy elhibázottnak tartani – a recenzióban erre sem történik kísérlet –, de ez alapjában más, mint a „tendenciózusság”). Az, hogy a heideggeri módszer tendenciózus, itt hallgatólagosan előfeltételezve van, magától értetődőnek számít, és további indoklásra nem szorul. Ha ez elfogadottnak vagy köztudottnak vehető, akkor már csak azt kell felmutatni, hogy az általam végrehajtott Husserl-értelmezés „sok rokonságot mutat” a heideggeri módszerrel, s ilyenformán ha az tendenciózus, akkor az én értelmezésem is az, a „rokonság” révén a tendenciózusság mintegy átöröklődik. Erre a második pontra nézve sem nyújt azonban a recenzió semmiféle kifejtést. Kizárásos alapon csak egy lehetőség marad számára: mikor azt írom, „Husserl vonakodott e belátást a filozófiára kiterjeszteni”, akkor ezzel – rejtőzködő heideggeriánusként – valójában azt akarom mondani, hogy „Husserl visszariadt attól, hogy e belátást a filozófiára kiterjessze”. A „visszariadt” ugyanis Heidegger kifejezése (Recenzens a csatlakozó lábjegyzetben mindenesetre egy egészen más heideggeri helyet idéz),² így ha a „vonakodott” mögött a heideggeri „visszariadt” bújik meg, akkor máris megteremtődött a kapcsolat, a „rokonság” a heideggeri módszerrel. Másképp a „rokonság” nem igazolható, ez a merész kombináció viszont a maga részéről cáfolhatatlan, hiszen Szerző hogyan bizonyítsa azt – kezdjen el talán most esküdni –, hogy amikor a „vonakodott”-at leírta, nem a „visszariadt” (vagy annak elbújtatása) járt a fejében?

Talán valami fogódzó mégiscsak van. Az azonosító értelmezés ugyanis – a leghenyhbben fogalmazva – korántsem kézenfekvő. Ha másért nem, azért, mert

² A recenzens lábjegyzetben (183. 4. jegyzet) „az 1929-es *Kant és a metafizika problémája* egyik kulcsszuszaként” a következő helyet idézi: „Csak akkor férhetünk hát közel a tulajdonképpeni kanti filozófialáshoz, ha nem arra kérdezzük rá, hogy mit mond Kant, hanem az eddigieknél is eltökéltebben arra, hogy mi történik meg az alapvetésében. (Heidegger 2000. 262).” Ez a hely azonban nem specifikusan a „visszariadásra” vonatkozik – maga a szó el sem hangzik –, inkább Heidegger „filozófiatörténeti” értelmezéseinek egy jóval átfogóbb jellegzetességére utal, arra, amely az elemzett szövegekben az „Ungesagte”-t törekszik napfényre hozni, ezt a maximát pedig – mint Heidegger hangsúlyozza – Kant is magáévá tette (lásd Heidegger 1991 [= GA 3]. 201. illetve uő. 2000. 248; másutt pl. GA 39. 41). Ez az értelmezési stratégia – durván szólva: a hallgatólagos előfeltételezésekre való rákérdezés – ily módon nem csupán Heideggerre jellemző, megtalálható sok más filozófusnál is, így például Kant mellett – amint arra Heidegger másutt utal – Schellingnél is (lásd Heidegger 1971. 10. [= GA 42. 14.], illetve magyarul uő. 1993. 28.). A „visszariadni” [*Zurückweichen*] egyébként legalább négyszer fordul elő a szövegben, egyik alkalommal a recenzens által idézett oldalon is (lásd Heidegger 1991. 160, 165, 168, 215, illetve uő. 2000. 202, 207, 210, 262.), de a terminus felbukkan már a *Lét és időben* is, ahol Heidegger néhány tömör mondatban előrebocsátva összegzi azt, amit a későbbi Kant-értelmezés bővebben fog kifejteni (Heidegger 1979. 23). Az, hogy egy filozófus egy hallgatólagos előfeltevést nem mond ki, nem feltétlenül jelenti azt, hogy „visszariadt” tőle, jelentheti azt is – s az esetek többségében vélhetően ezt is jelenti –, hogy egyszerűen nem tud róla.

a „vonakodott” cseppet sem egyjelentésű a „visszariadt”-tal. A „visszariadt”, „visszahőkölt” kettős mozgást fejez ki: előre-hátra, oda-vissza (erre egyébként maga Heidegger is utal; lásd 1991. [GA 3] 160, illetve magyar ford. 2000. 202.), a vonakodás ezzel szemben egyirányú. A vonakodás lehet továbbá elvi és eltökélt, a „visszariadás”, „visszahőkölés” aligha (nem mondhatjuk azt: „elvileg visszahőkölt”, avagy „eltökélten visszariadt”). A „vonakodni” enyhébb és udvariasabb formája az „elutasítani”-nak (pl. „vonakodott elfogadni a meghívást” enyhébb kifejezése annak, hogy „elutasította a meghívást”). A kettőnek nincs sok köze egymáshoz. Mindenesetre Recenzens, miután meglehetősen értelmezői erőszakkal a „vonakodott”-at azonosította a „visszariadt”-tal, belelavírozta magát kívánt pozíciójába: végre megvédheti Husserlt egy fránya heideggeriánus (tendenciózus) értelmezésétől.

A „Husserl vonakodott e belátást a filozófiára kiterjeszteni” állítás részemről egész egyszerűen azért hangzott el, mert Husserl szövegét továbbolvasva láttam, hogy a műalkotásról mondottakat Husserl nem terjeszti ki a filozófiára – a rejtőzködő heideggerianizmus (illetve annak fantazmagóriája) pedig teljességgel kimarad a játékból.

Husserl egy gondolatát (miként az adott helyen Lukácsét, Ingardenét, Gadamerét) továbbgondolni: ehhez úgy gondolom, jogom volt, s mindenkinek joga van, s esetleg még azt a kérdést sem kell nagyon firtatni (amit egyes esetekben amúgy sem könnyű megállapítani), vajon ezzel a továbbgondolással az illető filozófus mennyiben értett volna egyet. Az sem magától értetődő, hogy az ő egyetértése vajon perdöntő-e a továbbgondolt gondolat helyességének megállapításában.

De miben is áll a husserli (lukácsi, ingardeni, gadameri stb.) gondolat általam való továbbgondolása? Abban, hogy „minden filozófia [csakúgy, mint minden műalkotás] maga határozza meg az igaznak tartás mércéit” (Fehér – Olay 2012. 296), azaz hogy ne más filozófia mércéivel, hanem saját maguk önmagukkal szemben támasztott igényeinek fényében mérjük őket. Ez nem igazán izgalmas vagy újszerű tétel, ám Recenzens szerint itt „[o]lyan gondolatról van szó, amely a Husserl-szövegből [...] csak komoly fenntartásokkal olvasható ki” (Zuh 2012. 182).

Hogy ez a gondolat Husserl szövegeivel mennyiben fér össze (vagy hogy a többi hasonló Lukács-, Ingarden-, Gadamer-gondolatok – érdekes módon kihagytam Heideggert – az ő saját egyéb szövegeikkel mennyiben férnek össze), annak vizsgálata tökéletesen meghaladta az interjúszöveg vonatkozó részének kontextusát. Most azonban lényegesnek tartom hozzáfűzni: egy ilyen követelményt igen nehéz konzisztensen tagadni (konzisztensen, azaz annak a veszélye nélkül, hogy előbb-utóbb felhasználjuk azt, amit tagadunk, vagyis ellentmondásba kerülünk önmagunkkal). Hogy mennyire az, mutatja, hogy Recenzens sem képes rá, s így csakhamar összeütközésbe kerül önmagával – tudniillik a Husserl-gondolat önmaga által interpretált és jóváhagyott értelmével. Schwendt-

ner Tibor tanulmánya ellenében ugyanis azt hozza fel, hogy Husserlrel szemben heideggeriánus olvasatot érvényesít; ám a husserli szövegek, hangzik az ellenvetés, „nem szorulnak arra, hogy a heideggeri filozófia felől értelmezzük őket” (Zuh 2012. 186). Husserlt tehát Husserl felől kell értelmezni – rendben van; de hát épp ez az, amit a vonatkozó szöveghelyen javasoltam, s amivel szemben Recenzens Husserlre hivatkozva fenntartásokat hangoztatott! Ha nem ez a helyzet, ha Husserl (vagy a Recenzens szerinti Husserl-értelmezés) szerint nem így kell eljárni, akkor mégis, mi indokolja, hogy Husserlrel kivételt tegyünk – mi indokolja, hogy Husserlt Husserl fényében olvassuk? Miért ne olvashatnánk Heidegger felől? Avagy az volna a helyzet, hogy míg Descartes-ot mondjuk olvashatjuk Husserl felől, addig Husserlt Heidegger felől viszont nem?

2. Bárhogy legyen is, Zuh Deodáth ezek után már nyugodtan megállapíthatja nálam „Heidegger filozófiatörténet-értelmezési stratégiájának implicit elfogadását”, sőt – a nyomozás tovább folytatódik – megállapíthat valamiféle „e mögött megbúvó ontológiai alapállást” is (Zuh 2012. 183).

Az utóbbira mindjárt visszatérek. Ami az elsőt illeti, vajon az említett stratégia közelebbről miben áll? Vonatkozó felvilágosítással Recenzens itt is adós marad, ahogy azt sem mondja meg, hogy e „stratégia” részemről való „implicit elfogadása” miben mutatkozik meg. Talán e stratégia a „visszariadni”-ban állna, az „implicit elfogadás” pedig abban, hogy a „vonakodni” igét használom, amiben Recenzens – mint láttuk – hallgatólagos és fölöttébb kétséges értelmezői művelettel a heideggeri „visszariadni”-t vélte felfedezni? Egyébként Heidegger – évtizedeken átívelő – „filozófiatörténet-értelmezési stratégiájának” csak igen kis szelete a „visszariadás” általi magyarázat; jószerevével csak a Kant-könyvre áll, a második korszak Heideggerének léttörténeti filozófiatörténet-értelmezései döntő többségükben – például a nevezetes Platón-értelmezésben – már messze eltávolodik ettől a stratégiától. Itt már nem a filozófus „riad vissza”, sokkal inkább a lét „vonja el magát”. Akkor most „Heidegger filozófiatörténet-értelmezési stratégiájának” melyik részét fogadom el implicite? Merthogy e stratégia meglehetősen sokrétű, összetett és plurális. Ráadásul nem konstans, hanem az időben változó.

Ami az „e mögött megbúvó ontológiai alapállást” illeti, Recenzens részéről itt néhány, számomra nehezen áttekinthető állításban megfogalmazott nagyívű elmélet következik. Szó esik sok mindenről, arról, hogy „Heidegger szerint [...] a fenomenológia, és ezen keresztül a filozófia is le kell számoljon a tudatfilozófiákkal, ismeretelméletekkel és így általában a *konceptuális-fogalomelemző* filozófiai módszerekkel (amelyek a tudat termékeit vagy az ezáltal adott szabályokat vizsgálják), és a »maguknak a dolgoknak« az emberi tapasztalat számára mérvadó leírására kell koncentrálnia”, hogy eszerint „tudásunk filozófiailag jelentős része nem a konceptualitás (és nem is a fogalmakat örökítő hagyomány) felől érthető meg”, hogy Heidegger ezzel „ismeretelméletileg radikalizálta Husserl életmű-

vének hume-iánus alapállását [??] , és teljesen kizárta belőle az értelmi fogalmak kanti tanának minden elemét [??], illetve azokat ontológiai (illetve kvázi filozófiai-antropológiai) elvek szerint formálta át [??]”, hogy „Heidegger Husserl filozófiájából egyenesen vak mindazokra a részekre, amelyek a megismerő tudat konstitúciós tevékenységeinek leírását célozzák” stb. (Zuh 2012. 183). – Szerény Husserl-hivatkozásom láthatóan ugródeszkának bizonyult ahhoz, hogy itt Husserlt immár ne csupán a heideggeriánusokkal, hanem magával Heideggerrel szemben védjék meg, mondván, Husserl filozófiájából Heidegger mennyi minden iránt volt „vak”. E nagyívű elmélettel szemben – melynek bővebb kifejtése nemcsak nem történik meg, de erre nézve további jegyzetbeli útbaigazítás sem található – tehetetlenül és értetlenül állok. Az igaz, hogy Heidegger valóban aggályokat hangoztatott a pusztá – fogadjuk el Recenzens megfogalmazását – „*konceptuális-fogalomelemző* filozófiai módszerekkel” szemben, s hogy magam írtam le ezzel összefüggésben úgy másfél évtizeddel ezelőtt a következőket: ha „Husserl gondolkodói stílusára az volt a jellemző, hogy a kezdőkre jellemző bombasztikus kijelentések és érvek hallatán azt mondogatta: »Ne mindig a nagy bankjegyeket, uraim; aprópénzt, aprópénzt!«”³ akkor „hasonló karakterisztikus mondás” lehetne Heideggernél az az 1919-ben elhangzott felszólítás: „Csak semmiféle szabadon lebegő, talajtalan *fogalmi kérdést!*”⁴ De számomra úgy tűnik, mintha Husserl sem állott volna nagyon távol ettől a nézettől, sőt – mint a nyelv kérdései, pontosabban a nyelv által támasztott nehézségek és csapdák iránt Heideggernél kevésbé érzékeny szerző – mintha még nála is radikálisabb lett volna. Programadó tanulmányában ugyanis teljes mértékben egyetértett „a skolasztika elleni reakció korszakának” ama „jelszavával”, mely úgy szól: „Félre az üres szóelemzésekkel!” Erre alternatívaként következett pedig az új jelszó: „Magukat a dolgokat [*die Sachen selbst*] kell kikérdeznünk” (Husserl 1993. 50; lásd Hua XXV. 21).⁵ „Üres szóelemzés” *versus* „maguk a dolgok”: Husserl és Heidegger ezen a ponton – számomra úgy tűnik – a dolgokra való koncentrációban és a pusztá „fogalmi” kérdések elutasításában – minden közöttük fennálló egyéb,

³ Gadamer GW 3. 107.

⁴ „[...] keine freischwebenden, unfundierten *Begriffsfragen!*” (GA 56/57. 126; kiemelés az eredetiben.) Lásd Fehér 1998. 90.

⁵ Lásd még Husserl 1993. 49: „[...] a skolasztikus ontologizmus is a nyelv által hagyja magát vezetni [...], ám azután elvész abban, hogy a szavak jelentéséből analitikus ítéleteket akar nyerni s közben úgy véli, ezáltal tényismeretekre tett szert”. Husserl e megjegyzése érezhetően elhatárolódó-kritikai jellegű, azt akarja mondani, hogy felületes és elsietett az a korabeli nézet, mely nem lát különbséget skolasztika és fenomenológia között, mondván, mindkettő üres szócséplést folytat. A skolasztikusokkal szembeállított „fenomenológiai analitikus” ugyanis, írja Husserl, „egyáltalán nem von le ítéleteket szófogalmakból, hanem bepillant a fenoménekbe, melyeket a nyelv az illető szavakkal kelt bennünk, vagy elmélyed azokba a fenoménekbe, amelyek tapasztalati fogalmak, matematikai fogalmak stb. teljes realizálását alkotják [...]”. Vajon Heidegger nem ugyanazt tette-e egész életében, mint amit itt Husserl javasolt, azaz megpróbált „bepillantani a fenoménekbe, melyeket a nyelv az illető szavakkal kelt bennünk”?

korántsem lényegtelen s mindenekelőtt a „dolgok” jelentését illető kétségtelen különbség ellenére – mintha közös talajon állna. De persze lehet, hogy tévedek, vagy nem értem megfelelően az itt néhány mondatban összefoglalt elméletet, mélyebben mindenesetre itt nem nyílik tér belebocsátkozni ebbe a kérdéskörbe.⁶

Egyetlen dolgot szeretnék ezzel összefüggésben megjegyezni. Recenzens e rész zárásaképpen ezt írja:

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az interjú szövege két fontos elvet *említ* a filozófiai szövegek értelmezése tekintetében. Az egyik az, hogy a filozófia művelése alapvetően nem konceptuális elemzés, a másik pedig, hogy minden filozófiát – az egyes textusok mint műalkotások mintájára – autonóm egységnek kell tekinteni (Zuh 2012. 184. Kiemelés tőlem – F. M. I.).

A második elvnek a Recenzens általi *összszegzéssel* szemben – noha jómagam nem így fogalmaznám meg, s az interjúban sem így fogalmaztam, de legyünk nagyvonalúak – nem emelnék különösebb kifogást. Ami viszont az első elvet illeti, nos, ha Recenzens azt írná, ezt „*úgy lehet összefoglalni...*”, majd ezt követné saját összszegzése, akkor azt mondanám, ezt az *értelmező összefoglalást* nemigen tudom elfogadni, meglehetősen idegenül állok vele szemben, nem nagyon értem, s nem ismerem benne önmagamra. De Recenzens nem ezt írja, hanem azt, hogy „az interjú szövege két fontos elvet *említ* [...]”.⁷ Ezzel leegyszerűsíti a helyzete-

⁶ „A konceptuális-fogalomelemző filozófiai módszerek” és „maguknak a dolgoknak» az emberi tapasztalat számára mérvadó leírása” között Zuh Deodáth által megvont különbség számomra kényszeredett alternatívának tűnik. Egyrészt – amennyire látom – Husserl nem kevésbé köteleződőtt el a „leírás” mellett, mint Heidegger (sőt, Heidegger ebben csak követte őt), másrészt mindkettőjük esetében a „leírás” fogalmakkal történik (hogyan másképp?), s ennek mindketten – Heidegger talán jobban, mint Husserl – tudatában is voltak. Ez a különbségtétel maga nélkülözni látszik a fenomenológiai megalapozottságot (nem annyira „deskripció”, mint inkább „konstrukció” terméke), akár annak husserli, akár heideggeri változatát tekintjük. A „tudatfilozófiák”, „ismeretelméletek” „és így általában a konceptuális-fogalomelemző filozófiai módszerek” egymással való párhuzamba állítása, egy sorba rendezése pedig félrevezetőnek látszik. Vajon mondjuk egy etika nem dolgozhat „konceptuális-fogalomelemző filozófiai módszerekkel”? A téves következtetés abban állhat, hogy ha Heidegger a tudatfilozófiákat bírálja, akkor *nyilván* el kell elhatárolódnia a „konceptuális-fogalomelemző filozófiai módszerektől” is, hiszen fogalmak nincsenek tudat nélkül, fogalom és tudat összefügg egymással (a fogalmak a tudatra utalnak, például benne „laknak”). A „fogalomelemző filozófiai módszerektől” egy bizonyos – fentebb vázolt – értelemben Heidegger persze nagyon is elhatárolódik, de ettől még maximálisan tudatában lehet annak, hogy „a filozófia és a tudomány a fogalom elemében mozog” (Heidegger 1992. 29), olyannyira, hogy gondolati útja tetemes részét – a *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus* című tízes évekbeli habilitációs írástól egészen az *Unterwegs zur Sprache* ötvenes évekbeli kötet tanulmányaiig – a lét és nyelv közti viszony vizsgálata töltötte ki. Az sem felejtendő el, hogy a tudat fogalmának a fiatal Heidegger általi kritikája éppenséggel az „élet”javára történik. A tudat fogalmának a helyébe a „tényleges élet” fogalma lép, ez az élet pedig olyan valamit mint „tudat” nem ismer.

⁷ Lásd ezzel kapcsolatban Fehér 2004. 414 sk.: „A hermeneutika esetében arról van szó, hogy nem lehet eltekinteni immár az (értelmező) szubjektumtól, hiszen végképp megren-

met. Kérdésem ezek után már nem az, hogy Recenzens milyen értelmezői műveletekkel jut el értelmező összefoglalásához, s vajon az elfogadható-e, hanem egyszerűen csak az: hol *említem* a szövegben (értelemszerűen: szó szerint) azt, hogy „a filozófia művelése alapvetően nem konceptuális elemzés”? Az utóbbi megfogalmazás ugyanis Recenzens nagyívű, kifejtetlen háttérelméletének s az azokból számomra nem átlátható módon következő értelmezői műveleteknek a terméke, nem pedig általam tett kijelentés. Hogy valaki valamit említ, vagy egy említett dolgot interpretációval lát el, talán mégiscsak két különböző dolog, s jó volna e különbséget megőrizni is.

3. Végül egy elvinek szánt megjegyzés. Az interjúban egyetértőleg idéztem Sartre-ot, aki „óvta a fiatalokat a túl gyors elköteleződéstől”, s hozzáfűztem: „az volna a kívánatos, hogy – fiatalon, ismeretszerzés gyanánt – különböző utakat járjunk be és kiterjedd barangolásokat – felfedező utakat vagy kalandozásokat – folytassunk a filozófiatörténet vagy a filozófiai diszciplínák tág tartományai-ban, mielőtt egy-egy filozófus, filozófiai irányzat, diszciplína vagy problémakör mellett elköteleznénk magunkat vagy kikötnénk mellette” (Fehér – Olay 2012. 275). Arról is beszéltem, hogy jómagam „[n]em annyira tanokat vagy végső igazságokat akartam tanulni, hanem azt, hogy ebben a tudományban hogyan kell eljárni, a szakma ismeretanyagát s ettől elválaszthatatlanul: fogásait, csínját-bínját szerettem volna ellesni” (Fehér – Olay 2012. 270).

Ezek a gondolatok, úgy érzem, változatlanul aktuálisak, s jelen esetben különösen érvényesek. Nem arról van szó, hogy Husserl mellett vagy ellen, Heidegger mellett vagy ellen álljunk ki vagy védelmezzük egyiket a másikkal szemben. Az ilyen jellegű elköteleződést halasszuk oly távolira, amilyenre csak lehetséges, s ha valami mellett elköteleződünk – mert persze valami mellett el kell köteleződni s bizonyos értelemben kezdettől fogva –, akkor ne meghatározott szerzők és tanok, ne önmaguk számára át nem gondolt, homályos interpretációk,

---

dült a naiv hit, hogy az igazság a maga magánvalóságában megnyilvánul előttünk, s mi nem vagyunk mások, mint annak pusztá edényei, befogadói.” Ehhez kapcsolódik a következő (az idézett tanulmányban a 84. számú) lábjegyzet, amelynek néhány mondatát érdemes idézni, mivel a jelen esetre nézve releváns: „Az értelmezés ebben az értelemben önmagának, mint értelmezésnek tudatában van, s nem igyekszik magát leplezni, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha értelmezői művelet nem is léteznék, s csak a tárgy nyilatkoznék meg a maga magánvalóságában, vagy nem próbálja az értelmezői aktust egyenesen az értelmezett szájába adni, vele kimondatni. Az utóbbi osztályba tartozó állításra példa a következő: »Gadamer önnön elméletének sajátos restauratív jelleget tulajdonít« [...]. Itt nem az értelmező állít Gadamerrel valamit, nem is valamiféle felsőbb, objektív, nézőpontból megfogalmazott állításról van szó, melyben az értelmezői aktus a merő objektivitás edényévé oldódnék föl (az ennek megfelelő állítás így hangoznék: »Gadamer elmélete sajátosan restauratív jellegű«), hanem magával az értelmezett-tel mondatja ki saját értelmezését. [...] Nyelv- és fogalomhasználatát minden értelmezésnek bizonyos keretek között joga van megválasztani, az olvasó előtt azonban nem illendő eltitkolni, hogy a szerző fogalomhasználata nem egyezik az övével [...]” Lásd még ugyanitt a 79. jegyzetet.

hanem az igazság kutatása, a „komoly, elmélyült, igényes, önkritikus, a másokra és a hagyományra odafigyelő filozófiai munka” (lásd ehhez Fehér 1995. 31–32. és Fehér 2012.) mellett köteleződünk el.

IRODALOM

- Fehér M. István 1995. A filozófia a nyolcvanas években. *Literatura* 21/1. 21–57.
- Fehér M. István 1998. *Heidegger és a szkeptícizmus. A szkeptikus kételyen át a hermeneutikai kérdésig.* Budapest, Korona Nova.
- Fehér M. István 2004. Hermeneutika és filológia – pietizmus és felvilágosodás. A humán-tudományok diskurzusának összefüggései egy esettanulmány tükrében. In Fehér M. István – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Hermeneutika, esztétika, irodalomelmélet.* Budapest, Osiris. 368–447.
- Fehér M. István – Olay Csaba 2012. A másik igazsága. Fehér M. István válaszol Olay Csaba kérdéseire. In Lengyel Zsuzsanna Mariann – Jani Anna (szerk.): *A másik igazsága. Ünnepi kötet Fehér M. István tiszteletére.* Budapest, L'Harmattan. 265–332.
- Fehér M. István 2012. A „kerekded kör”, avagy a filozófia nagyságáról és nyomorúságáról. *Magyar Tudomány* 173/9, 1110–1120.
- Gadamer, Hans-Georg 1985–1995. *Gesammelte Werke.* 1–10. köt. Tübingen, J. C. Mohr (Paul Siebeck) (= Gadamer GW).
- Heidegger, Martin 1971. *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit (1809).* Hrsg. H. Feick. Tübingen: Niemeyer.
- Heidegger, Martin 1975– *Gesamtausgabe.* Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, (= Heidegger GA).
- Heidegger, Martin 1979. *Sein und Zeit.* Tübingen: Niemeyer, 15. kiadás.
- Heidegger, Martin 1992. *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34.* Ford. Fehér M. István. Budapest, Kossuth.
- Heidegger, Martin 1993. *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről (1809).* Ford. Boros Gábor. Budapest, Twins.
- Heidegger, Martin 2000. *Kant és a metafizika problémája.* Ford. Ábrahám Zoltán – Menyes Csaba. Budapest, Osiris–Gond.
- Husserl, Edmund 1993. *A filozófia mint szigorú tudomány.* Ford. Baránszky-Jób László. Bev. és szerk. Fehér M. István. Budapest, Kossuth.
- Husserl, Edmund 1998. *Az európai tudományok válsága I–II.* Ford. Berényi Gábor – Mezei Balázs – Egyedi András – Ullmann Tamás. Budapest, Atlantisz.
- Husserl, Edmund 1987. *Husserliana, Bd. 25: Aufsätze und Vorträge (1911–1921).* Mit ergänzenden Texten. Szerk. von Thomas Nenon – Hans Rainer Sepp. Dordrecht – Boston – Lancaster, Martinus Nijhoff, (=Hua XXV).
- Zuh Deodáth 2012. Egy ünnepi kötetéről. *Magyar Filozófiai Szemle* 56/1. 180–187.